

ального чину, він посідає волеву думку, яка вміє кожної хвилини скупчитися на остаточній меті.

„Розумування Наполеона, каже Жак Бенвіль, є завжди серйозні й сильні“.

Скажуть, що кінцеві наслідки діла Наполеона були мізерні: Франція стала меншою після нього. Але великим героєм треба, каже Ж. Бенвіль, Прометеевої скелі, або вогнища Жанни д'Арк. На наполеонізмі виріс той французький дух, який вмів вийти переможцем за останньої війни.

Коли заглянемо до видатних літературних творів, то збагнемо глибоше шляхи, які ведуть до успіху, „правдивої величі“, каже Ля Брієль, можна торкатися, вона нічого не тратить коли бачимо її зблизка; чим краще її пізнаємо тим більше її подивляємо. Цей величі ми мусимо шукати в героях, бо „всесвітня історія, каже Т. Карлейль, історія того, що виконала людина в світі, є в основі історією великих людей... Вони були проводирями народів, творцями всього того, що зробила маса. Всі річі, які ми бачимо в світі є властиво зовнішнім матеріальним результатом, практичним виконанням та втіленням думок, питомих великим людям“.

Людина не є інертним вством, а має активну, живу душу, здатну чинити, творити, жертвувати собою. Справжня історія це епопея героїзму й ця думка, каже Гіполіт Тен (*Historie de la litterature anglaise*) є живим світлом, бо люди не творять великих річей без великих емоцій. Першим суверенним рушієм історії є незвичайне почуття, пристрасть, що рве стару гать та кидає потік річей у нове річище. Все зводиться до цього, не до метафізичних формул чи раціоналістичних міркувань: до людської душі, до сили її характеру, до бажання тріумфу.

Це розумів і Тен, і Карлейль, і—нові: Клемансо і Фощ, розумів кожний homo europaeus... Який зовсім не хоче зрікатися свого історичного покликання, як це декому здається...

М. Мухин

Український Ефіяльт в українських Термопілях

(ще про М. Драгоманова)

Короленко, певно, мав дуже неспокійне сумління, бо у своїй автобіографії знаній „Історії мого сучасника“, з вичерпуючою повнотою стежить за тим шляхом, який його привів до національного зрадництва. Дуже повчаюча і типова історія того, як маленький школяр блукає в нетрях несвідомості і як це блукання раптом кінчається, як тільки він знайшов шлях до російської літератури, яка привела його і до російської

національної свідомости. З усіх численних нотаток Короленка беремо одну кінцеву, завершуючу, в якій він описує, як кінчилося його блукання, його довгі вагання. Коли він нарешті став сталим споживачем російської літератури, тоді лише, як він пише:—„Я знайшов свою батьківщину, і цією батьківщиною стала перш за все російська література. І пізніше ще не раз хвилі українського національного романтизму проносилися над душею, як тіні хмар проносяться над ланами. Але в душу всеж значно багатше западав засів вражінь поступової російської думки, не тому, звичайно, що вона була російська, а тому що вона вияснявала багато такого, до чого інші навіть не доторкалися. І коли згодом я вже свідомо знайшов свою батьківщину, то це була вже не Польща, не Україна, не Волинь — а велика область російської думки і російської літератури, область де панували Пушкіни, Лермонтови, Белінські, Добролюбови, Гоголі, Тургенєви, Некрасови, Салтикові... Ця область пополнила цілковито мою „ріжноплемінну“ душу саме тому, що вона погоджувала і розв'язувала душевні конфлікти, не вимагаючи ані ворожнечі, ані замахів, ані зречень, а все охоплювала широкими формулами „вселюдської толеранції і свободи“..¹⁾

Поминаємо типово-московільський гимн принадам російської літератури у Драгоманова: „Москалі, віддавна мали собі державу дужу, нікому непіддану, й ніким дома незагрожену, в них не мало ґрунту хоробливе національство. Через те письменство російське стало здоровіше ніж другі словянські, бо зразу приступило до того, щоб обговорювати справи людського життя не з тим заміром, щоб сказати яку національну думку, показати свою російську вдачу, а щоб дійти до правди“..²⁾

Але Короленко розповідає надзвичайно типову історію для багатьох поколінь, що зростали на Україні в 2-ій пол. XIX ст. і XX ст. Таких, взятих в полон московською літературою спочатку, а потім просто Москвою, було певно десятки тисяч серед тих верств, що діставалися до середньої школи. Це саме від неї, від московської літератури, повставала страшніша загроза ніж від усіх, хоч як численних, спроб урядової, бюрократичної машинерії. Ясна річ, що українці мусіли подбати про те, щоби створити якийсь оборонний вал супроти такої небезпеки. Таких спроб робилося чимало, й різні вони були, починаючи від ізоляції української молоді від московської літератури й кінчаючи належним освітленням справжньої ролі й характеру московської літератури й культури взагалі. Але тут на сторожі поширення впливів московської літератури став такий невтомний, цілого тогочасного затонсько-постишівського агітпропагандійного апарату вартий борець, як Драгоманов, який на цьому полі, полі захисту московської літератури від найменшої оборонно-української акції протягом ці-

¹⁾ „Русское Богатство“, 1908, 2.

²⁾ Чудацькі Думки, 1917, ст. 60.

лого свого життя проявляв пекольну, нелюдську енергію й запеклість, вінцем якої були незабутні „Чудацькі думки про українську національну справу“, які й по смерті їх славного автора стояли (а може й ще досі стоять) довгі роки, боронячи прекрасну даму-літературу московську від українських зневажань.

Року 1888 один іспанський філософ, ім'я якого ми вже згадували (П. Генеро), осмілився написати негативний осуд московської літератури. За посередництвом Антоновича цей іспанський голос про відемні сторони московських літературних архитворів дістався на сторінки української преси. Погляди іспанця ми вже наводили, наведемо ще деякі його вислови: „Російські письменники не дбають про поширення ідеї — вони тільки видумують характери; їм байдуже, коли їхні герої вийдуть хоч би вульгарними. Ціль їх тільки в тім, щоби змалювати цих героїв у найчистішій формі, дати як найбільше дрібязкове та докладне звітлення про ці хоробливі, поламані істоти“. Зразком героїв російської літератури, істот нездатних до життя, млявих і кволих, істот, що не мають навіть сили вплинути на другорядні чинники, навпаки зовсім від них залежать, Помпей Генеро вважає між іншим тургеневських, і очевидно дуже дорогих Драгоманову типів—Лаврецького, Літвінова, Бабурина. Такий брак пошани до улюбленого Тургенева спонукав Драгоманова осідлати свого Росонанта і вирушити в бій з ворогами московської літератури, з метою розвіяти загрозу для престижу московської літератури, а тим самим і самої Москви на Україні. В результаті статті Туриста-Антоновича про погляди іспанця Генеро про розкладовий вплив російської літератури, маємо такий незрівняний архитвір (як запевнюють численні „приклонники таланту“) „української політичної думки“, як „Листи на наддніпрянську Україну“. Волею злої долі вкупі з не менш геніяльними „Чудацькими думками“, викликали вони загальний параліж волі в української інтелігенції, яка, зачитана в цій драгоманівській „Апології Москви“, до справи творення української державности в р. 1917 прийшла з остаточно тими „чудацькими думками“ запамороченою й навіть більше—здурілою головою.

Ясна річ, що Драгоманов бувби не Драгоманов, колиб він не вирушив негайно з цілим апаратом свого москвофільського агітпропу на оборону zagrożеного престижу московської літератури. Про це він сам з робленою добродушністю й наївністю розповідає на сторінках своїх „Чуд. думок“ (він взагалі в деяких дуже непевних для нього ситуаціях залюбки удавав з себе страшенно добреньку людину, диви про це значно просторніше у спогадах Бурцева „В бар'єбе за свабодную Расію“ — спогади про Драгоманова і Азефа, до речі винятково цікаві щодо обох). Отже про іспанський виступ:

„Пригода була така, що важко було промовчати: Бачите, якийсь землячок, назвавшись Турист (тобто Подорожній) на-

друкував у „Правді“ допис мовби з Іспанії про те, як один іспанський писач ганьбив російське письменство. Кажу: мовби то з Іспанії, бо в тому дописі таке пороблено з іспанськими словами, якого не зробить ніхто, хто навіть два дні походить по вулицям іспанського місточка. Дописувач просто витяг кілька уступів із старого іспанського писателя, які були переказані в однім російським же виданні та й послужився тими витягами, щоби відбити в наших русинів охоту читати російські книжки. (Вже один такий захід скільки вартий!) Подивіться, мовляв, що каже про ці книжки такий освічений чоловік, та й покиньте читати писання таких з натури нікчемних людей, як росіяни“.³⁾

Таким чином бідолашний Генеро, автор праць, на які самому Драгоманову у своїх фольклорних працях доводилося посилалися, і людина будь що будь з справжнім європейським іменем, представлений бідолашним українським читачам з чисто ярмарковою брутальністю, як „один іспанський писач“. На решті зауважень Драгоманова щодо автора не варто зупинятися: вони всі носять яскраві ознаки сучасної поштишевсько-затонської кухні, яка дуже недалеко відіхала від полемічних та інформаційних методів незабутнього Михайла Петровича. Щодо Туриста-Антоновича відомо, що він підчас своїх поїздок по Європі не оминав Іспанії, й порозуміватися з іспанцями без допомоги чужої мови міг, але в інтересах великої російської літератури винахідник знаменитого в історії гасла „чиста справа потребує чистих рук“, маніпулює виключно брудними засобами, гідними хібащо літераторів з деяких державних установ СССР.

Скінчивши свою працю над „Чудацькими думками“, автор скромно пише своїй сестрі:

„Може знайдеться хоч три душі на Україні, які зрозуміють, що ці статті подиктовані не москвофільством, а найщирішим бажанням успіху українству через звільнення його від рутини, спорідненої з московським славянофільством. Крім того розраховую, що розділи, де оглядаю історію „обрусення“ в Західній Європі (Рим—Англія—Франція—Болгарія—революційна Франція—германізація) у кожному випадку дадуть нашій дуже необізнаній публиці факти, про котрі вона й не підозрівала, і допоможуть поставити питання про наше „обрусення“ на твердий ґрунт, перенести з ліричних віршів у наукову прозу... Зрештою най довершиться воля Аллаха, а свій обовязок... (я) виконав“.

Своє власне москвофільство автор „Чудацьких думок“, дякувати Богу, всеж інколи визнавав, хоч і змальовував його

³⁾ Чуд. думки, 1915, 5.

⁴⁾ З листа до Олени Пчілки з нагоди закінчення „Чудацьких Думок“, 23. квітня 1891, Зап. Іст. Філ. Відділ ВУАН, XVIII.

в таких випадках в тонах суто-невинних і у виразах не менш суто академічних:

„Вся наша прихильність до Москви суб'єктивно національна зводиться на те, що ми радо читаємо Пушкіна, Гоголя, Тургенєва і т. и., так майже таких „москвофілів“ тепер чимало і між французами, англичанами і т. и. А об'єктивно-політична прихильність наша до Москви зводиться лише на те, що ми, не бачучи ніяких серйозних підстав для українського державного сепаратизму в Росії, шукаємо виходу для українського автономізму, в лібералізмі, спільнім з освіченими великорусами“.⁵⁾

Проте, Драгоманов, хоч і дуже високо оцінював свої наміри, був лише напів-свідомий значіння своєї, як він сам висловлювався, місії. Він всеж не розумів до кінця тієї ролі, яку він так завзято ціле життя своє відігравав.

Прикладом вражаючої сліпоти й нечутливості Драгоманова може служити такий випадок, про який він розповідає: „...недавно помагав я одному португальцю перекладати Пушкіна. Потім ми перейшли на Шевченка й стали між іншим читати „мені однаково, чи буду“. Все йшло добре, а як дійшли до

Та не однаково мені
Як Україну злії люде
Присплять лукаві, і в огні
Її окрадену збудять,

то ніяк не міг відповісти моему португальцю, коли він питав мене: в якому огні? На що будуть будити Україну ті злії люди, котрі її присплять, і певно, тіж самі й окрадуть“.⁶⁾

Яка розбруююча наївність: ціле життя так дбайливо, так солоденько присипляти Україну перед пащею московського смока, окрадати її з решток свідомости безпеки такого приємного сусідства і... і раптом не пізнати себе самого в пророчих рядках Шевченка. Звичайно коли тільки тут знову не удають з себе наївних...

Перед самою світовою війною, в році 1913 один рецензент чергового видання „Чудацьких думок“ писав у дуже відповідальнім українськім науково-педагогічнім виданні такі речі, які яскраво покажуть нам, як драгоманівський „чудацький“ обскурантизм знищив українську інтелігенцію, зачаровану псевдо-науковими машкарами цього Мефісто наївну й довірливу Гретхен, відібрав їй цілковито зір і навіть очі:

„Нарешті російські українці придбали таку коштовну книжку, як „Чудацькі думки про українську національну справу“... Драгоманов з властивою йому ясністю думки викриває помилки тогочасного українства, як напр. ворожі відносини

⁵⁾ Листи на Надпн. Україну, 1915, 82.

⁶⁾ „Зоря“, 1889, ст. 291.

до московського письменства, викриває безпідставність „московіства“, бо воно не має за себе історичного резону... Великі знання Драгоманова по історії допомагають йому підпирати свої твердження історичними прикладами, що надає його тезам певну ґрунтовність наукового дослідника. Глибінь думок, свіжість їх і для сучасного стану українства варті уваги з боку тих, котрі хочуть мати незаслеплений ніякими тенденціями погляд на українство... Здається іншого побажання, як найширшого розповсюдження цій книзі не можна висловити, а приступність ціни забезпечує широкий успіх. Симпатичному видавництву „Криниця“ треба побажати, щоб воно не обмежилось цією книжкою з багатой спадщини Драгоманова, а підбадьорене успіхом, видало серію таких книжок з публіцистичних праць славного українського публіциста⁷⁾.

На превеликий жаль, глибоко помилявся Кониський, пишучи в листі до Дикарева, що „гуканням, гавканням і тією колотнечою, яку править Драгоманов з Ко нічого не вдієш“.⁸⁾ Українська маломістечкова Гретхен саме була дуже вразлива на гукання й гавкання блискучого європейця, великого вченого, коротко — цілком непоборного „гвардіонця“ з Женеви. Ці всі магнетичні паси Драгоманова уходили у нас довгі десятиліття за найвищу ознаку науковости, об'єктивности і чого хочете ще „ідеально-прекрасного“, „вселюдського“, „широ гуманного“ і т. п. „Москаль-чарівник“ з Женеви дуже добре розрахував силу своїх „наукових“ чарів. На довгі десятиліття він став паном думок і сердець української ніби-то освіченої верстви.

„Нас люто, хижо обманули“, довелося писати Маланюкові в десятиліття по подіях року 1917 у своїм посланні. Доводиться справу, відсунену Драгомановом на довгі десятиліття, розпочинати наново. Небіжчик Хвильовий береться розпочинати наново справу, яку перед сорока роками почав був Турист-Антонович, береться за писання своїх памфлетів, під гукання, гавкання й колотнечу цілих хмар оборонців московської літератури, культури і т. п. московських святощів на Україні: Хвиль, Мотузок, Буревіїв.

„Велика російська література є, перш за все, література песимістична, певніше, пасивно-песимістична... Російський пасивний песимізм виховував кадри „лішніх людей“, попросту кажучи — паразитів, „мечтателів“, людей „без апрельонних занять“, „нитікоф“, „сєрєньких людей — двадцатаво числа“. І якою злою іронією на адресу тієїж літератури (української) звучать безграмотні поради орієнтуватися на московське містєцтво“⁹⁾.

Памфлети Драгоманова (Листи й думки), як і ціла його діяльність, що нажалі, не зустріла систематичного, організо-

⁷⁾ З рецензії Ол. Вл-ко, „Світло“. 1913, жовтень, ст. 74—75

⁸⁾ Лист 15 квітня 1895, ЗНТШ. СЛ, 384.

⁹⁾ М. Хвильовий, „Україна чи Малоросія?“.

ваного відпору з українського боку, відіграли ролю могутнього політично-національно асиміляційного русифікуючого чинника. Весь жах його руйнуючої ролі полягав у тім захиснім назверх ніби-то українським забарвленні його пропаганди. В цім багато людей розбірались, але, як то кажуть, нічого собі з того не робили; найбільше видасть хтось час від часу правильну в ґрунті речі оцінку ролі і діяльності Драгоманова, але ця оцінка десь загубиться на сторінках періодичної преси, залишаючись без ширшого розголосу й відгону. Більшість безнадійно блукала в темних нетрях лісу, до якого запровадив їх Драгоманов. В. Левинський, напр., у брошурі „Нарис розвитку укр. роб. руху в Галичині“ пише цілком переконано, але й цілком помилково, що Драгоманов був „приклонником політичної самостійности українського народу“, але зараз по цім додає цілком правильне твердження, що „конкретно він як українець був російським державником“. (Брошура вийшла напередодні війни в Києві, ст. 27, 28). Або прихильник самостійности, або російський державник, сполучити ці речі неможливо. Але помилка Левинського клясична для утвореної Драгомановим „туманности“ в українських мозках. Знаний москвофіл В. В. Шульгін у своїм описі своєї цілком фантастичної (за згодою Держинського) подорожі до СРСР, мальовничо передає, як безмежно його обурило те, як один москаль та одна жидівка, з якими він разом їхав у потязі з Києва до Москви повторяли йогож таки, шульгінські старі анекдоти, що вперше побачили світло в „Кієвляніні“ р. 1917.

„— Ні, дозвольте,—зауважив купець,— що це за мова? Самопер попер до мордописні... Мені стало прикро. Цей самий самопер, що попер до якоїсь ніколи небувшої мордописні намулив нам вуха вже в 17-ім році. А вони все ще його тнуть. Але жидівка переконано зареготала. І вони стали в двох з купчиськом знущатися, наводячи цитати самоперно-мордописного стилю з української мови. Мені дуже хотілося встрягти й сказати їм, що не так треба боротися з українством, що це способи „кацапо-жидівські“, які до путя не доведуть, а що з українством треба боротись по малоросійськи“¹⁰).

Думка Шульгіна, дуже глибока й правильна, але спізнена: такими власне методами блискуче боровся проти українців Драгоманов.

Тричі нещасливий був той день для майбутнього України, коли „космополіт“ Драгоманов, що зацікавився нарешті українством у звязку з „виданням книжок для народу“, причалав до брам кївської української Громади, і коли ця Громада його до складу свого прийняла, прийняла без вагань, безоглядно...

У відомім вірші одного з вельми численних „воєнно-ро-

¹⁰) В. В. Шульгін, Три столиці, 247—49.

мантичних“ жидівських поетів в ССРСР, Светлова, зустрічаємо вельми яскравий малюнок з натури — українського хлопця зі скаженою тугою по драгоманівським „загально-людським“ ідеалі. Малюнок Светлова носить до того всі ознаки, як висловлювався Хвильовий, „неможливого тваринного сарказму“. Але Светлов мав рацію так нестримано, так переможно, глузувати з носія „загально людських“ ідеалів, що за ними не бачив навіть свого рідного краю: „Но песню іною о дальней земле носіл мой пріятель с сабой на седле. Он пел, азірая радние края: Гренада, Гренада, Гренада мая. — Он песенку ету тверділ наізусть... Аткуда у хлопца іспанская грусть? Атьветь, Александровск, і, Харькоф, атьветь: давно ль па іспанскі ви началі петь? Скажі мне, Украина, не в етай лі ржі Тараса Шевченка папаха лежіт? Аткуда ж, пріятель, песня твая: — Гренада, Гренада, Гренада мая. Он медліт с атьветом, мечтатель хахол: Братішка, Гренаду я в кніге нашол. Красівое імя, високая честь. Гренадская волость в Іспаніі есть. Я хату пакінул, пашол ваевать, чтоб землю в Гренаде крестьянам атдать. Пращайте, радние, пращайте, смя. Гренада, Гренада, Гренада мая“. Коли хочете, заступіть слова Гренада на „Расся“, „іспанський“ на „російський“, „московський“, — і розмір не буде порушений замінами, які нададуть тоді поемі Светлова значно гострішого тону... „Рассія, Рассія, Рассія мая... Аткуда у хлопца масковская грусть? Атьветь, Александровск, і, Харькоф, атьветь: давно ль по маскавскі ви началі петь?“.

Пропаганда зневаги до свого, підпорядковання свого „загально-людським“ ідеалам, яку так успішно провадив Драгоманов, не могла не привести до таких саме наслідків, як описує з певним здивуванням Светлов.

Юрій Лука

Організація почуття

I

В кенсінгтонському льондонському парку стоїть пам'ятник... духові. Усміхнений хлопчик на скелі показує дрібною ручкою поперед себе, немовби запрошував-говорив: „іди вперед, спробуй, — побачиш, що тобі вдасться!“ Це пам'ятник Пітера-Пана, героя фантастичної епопеї нашого сучасника Джемса Баррія (Barrie). Пітер Пан — це непереможний, зручний і веселий дух щастя, оптимізму, безмежної віри в себе.

Пам'ятник вартий духа найщасливішої з націй світа.

Та чи й неварто поставити пам'ятник образові — постаті, що додає сил людині в життєвій боротьбі?? Сама згадка про нього викликає приплив бадьорости. А тих припливів щоденне, складне буття людини потребує як найбільше. Передусім тяжким є його життєва скмплікованість і внутрішні суперечности.